

Іван Ярмошик

доктор історичних наук, доцент,
завідувач кафедри спеціальних
історичних дисциплін та правознавства
Житомирського державного
університету імені Івана Франка

НАША ДУМА, НАША ПІСНЯ НЕ ВМРЕ, НЕ ПОЛЯЖЕ

Пам'ятки українського козацтва на Житомирщині (за матеріалами музейної виставки)

Дослідження історії українського козацтва іще донедавна обмежувалось різними настановами, спрямовувалося владними і партійними структурами у вузьке ідеологічне русло, що досить часто було далеке від об'єктивної дійсності. Іноді вважалось, що козацтво, характерне лише для південних, степових регіонів України. Лише в мовах державної незалежності, після 1991 року, стало можливим неупереджене, на ґрунтовній джерельній базі дослідження козацької історії. Не стояв осторонь цього дослідницького процесу і Житомирський краєзнавчий музей, зусилля якого були спрямовані а вивчення сторінок історії козацтва, пов'язаних з нашим краєм.

Своєрідним підсумком цієї багаторічної роботи стала виставка «Українське козацтво і Житомирщина: сторінки історії», відкрита в залах музею наприкінці січня 1998 року і покликана мовою експонатів знайомити з героїкою і романтикою нашої давнини. Присвячена она 350-річчю початку національно-визвольної війни українського народу під проводом Богдана Хмельницького.

Козацтво як військовий стан середньовічного суспільства України відіграло велику роль у відродженні української державності в середині XVII ст. Історичний процес формування козацтва проходив важких для нашої Вітчизни умовах. Хронологічно він припадає на [V століття. Землі України в цей час були захоплені польськими, литовськими, угорськими і молдавськими феодалами. На землях Північного Причорномор'я стало панувати Кримське ханство, яке після 1475 року підпорядковувалось Османській імперії (Туреччині), впираючись на її допомогу, панівна верхівка Кримського ханства перетворила загарбницькі, грабіжницькі походи в основне джерело свого збагачення. Особливо страждало від їх набігів населення українських земель. Були татари і під стінами Житомира. Так, древній літопис повідомляє, що весною 1482 року хан Менглі-Гірей спустошив Поділля та Волинь, розорив багато міст, в тому числі

Київ, Житомир.

Постійні напади ординців перешкоджали нормальному розвитку економіки на землях України, тому населення займалось переважно промислами. Особливе значення мали «боброві гони» та «уходи». Сміливі люди гуртувались у ватаги, вибирали отамана, озброювались і ранньою весною рушали в степові «уходи», щоб там господарювати до пізньої осені, а потім із запасами меду, риби, коней вертали додому. А там чекали на них урядники, які за право користування з «уходів» відбирали частину здобичі. Тому сміливіші не верталися додому, залишалися зимувати в степах. З часом це явище стало називатись КОЗАЦТВОМ, а ті, що промишляли, — КОЗАКАМИ.

Саме в умовах постійної загрози татарських набігів, татарського поневолення з однієї сторони та наростання феодально-кріпосницького гніту з другої проходив процес формування козацтва як військово-політичної сили. Слово «КОЗАК», вважається, тюркського походження і має кілька значень. В найбільш поширеному — воно означало вільну, незалежну і озброєну людину. Перші писемні звістки про українських козаків з'являються з 1490-х років.

Біля витоків історії козацтва стоїть ряд цікавих особистостей. Серед них наш земляк, уродженець м. Овруча, Остап Дашкович. Він був литовським воєводою, а в 1514-1535р черкаським та канівським старостою. Не раз ставав на чолі козацьких сил, захищаючи свою землю від ворога, або водив їх проти татар у Крим. Першим почав організовувати козаків на військовий лад. В 1533 році на сеймі в Петрокові виступив з пропозицією організувати на Дніпрі військову сторожу із озброєних козаків для оборони кордонів від татар. Проект тоді відхилили, але все ж він був втілений в життя князем Дмитром Вишневецьким, героєм відомої української думи «Пісня про Байду».

Довгий час Дмитро Вишневецький вважався вигаданим персонажем, лише не так давно дослідженнями істориків було детально вивчено життєвий шлях цього активного борця проти татар та турків. Він потрапив у полон до татар і, переданий туркам, був страчений за наказом султана Сулеймана II Пишного, того самого Сулеймана, коханою жінкою якого, згідно легенди, була відома всім українцям Роксолана — Настя Лісовська. І як говориться в народній пісні «Про Байду»:

***«Ой як стрілив — в царя вцілив
а царицю в потилицю»,***

то під царицею, очевидно, слід розуміти Роксолану. В художній літературі поширена версія про те, що Роксолана, маючи вплив на султана, відвертала татарські набіги на українські землі. На жаль, це не підтверджується історичними фактами. Реальними захисниками України в той час були козаки на чолі з такими лицарями, як Остап Дашкович, Предслав Лянцкоронський, Дмитро Вишневецький, Андрій Немирич, Бернардин Претвич. Народна легенда говорить, що

доки Б. Претвич був старостою подільським, стежки татарських нападів позаростали бур'яном.

У 1591-1596 рр. розгорнувся великий козацький рух, який охопив простори від Дніпра по Волинь і Поділля. Ці перші козацькі війни відкрили період тривалого козацько-польського протистояння, вершиною якого стала визвольна війна українського народу, а заключним акордом — «Коліївщина» 1768 року.

П'ятка (нині Чуднівський р-н) — селище, де відбулась основна битва між козаками та шляхетським ополченням під командою К.Острозького в лютому 1593р. Жорстокий бій тривав тиждень, сили були нерівними. Повстанці зазнали тяжких втрат, були втрати і серед шляхетського війська. Тому розпочалися переговори, згідно їх умов козаки мали вірно служити королю, не нападати на маєтки шляхти і повернутись на Січ.

Найвизначнішою подією в історії України XVII століття була національно-визвольна війна під проводом Богдана Хмельницького. Бойові дії розпочалися в травні 1648 року. Перші перемоги козацьке військо здобуло в битвах під Жовтими Водами та під Корсунем.

Гетьман Б.Хмельницький бував у нас на Житомирщині, зокрема в Паволочі. Нині це село Попільнянського району, а в XVII столітті було досить сильно укріпленим містечком, яке відносилось до числа кращих населених пунктів України поряд з Києвом, Білою Церквою, Фастовом, Каневом та іншими. В Паволочі Богдан Хмельницький зупинявся в липні 1648 року, в серпні 1649.

Саме тут він одержав трагічну звістку про поразку в битві під Берестечком. Захоплений у полон своїм союзником татарським ханом Іслам-Гіреєм він не знав про перебіг бою. Гетьман звільнився від опіки хана під Любарем після того, як козаки розгромили передові зағони татар під Чудновом і Паволоччю, і на початку липня 1651 року прибув до Паволочі. Тут він зібрав 3 тисячі злотих для плати мурзам, тут же полковник Атам Хмелецький повідомив про наслідки Берестецької битви. Саме в Паволочі Богдан Хмельницький зробив перші кроки по організації оборони України від наступаючих польсько-литовських військ. Після від'їзду гетьмана з міста активність у формуванні козацьких зағонів розгорнув тут полковник І. Кучевич-Миньківський.

У Паволочі в липні-серпні 1651 року перебував і зверхник польського війська Миколай Потоцький, готуючись до наступу на козаків. У Паволочі помер 13 серпня 1651 року заклятий ворог українського народу Ієремія Вишневецький.

У травні 1663 року паволоцький полковник Іван Попович очолив народне повстання проти польської шляхти, що поверталась у свої маєтки. Повстання охопило значну територію, на допомогу повсталим йшов зағін запорожців на чолі з Іваном Сірком. Однак гетьман Правобережної України Павло Тетеря придушив повстання, І.Попович був страчений у Паволочі.

З Житомирською землею пов'язана доля українських гетьманів: Івана Виговського, який народився в селі Вигів (зараз Коростенський р-н); Івана Самойловича — походив з сім'ї

священника села Ходорків (Попільнянський р-н); Івана Мазепи, який перебував у місті Бердичеві.

Важливою справою зовнішньополітичної діяльності гетьмана Івана Виговського стало підписання Гадяцької угоди між Україною та Польщею. За її умовами Україна входила до складу литовсько-польської держави (Речі Посполитої) на правах автономної рівноправної частини з своїми парламентом, армією, судовою владою, фінансовою системою. Автором угоди вважають нашого земляка Юрія Немирича, уродженця Черняхова.

Юрій Немирич — видний представник козацької старшини середини XVII ст. Походив з стародавнього шляхетного роду. Дід його Андрій Немирич разом з О. Дашковичем не раз громив татарських нападників. Юрій Немирич виховувався в демократичних традиціях сім'ї, одержав блискучу як на той час освіту. Навчався в Раківській академії, яка тоді переживала період розквіту, потім в кращих університетах Європи — Лейденському, Оксфордському, Сорбонському. Він був надійним помічником Івана Виговського в дипломатичній діяльності та військових справах.

Після правління Івана Виговського в історії України починається епоха, яка пізніше дістала назву Руїна. Причиною її була соціально-економічна політика гетьмана, яка не відповідала інтересам трудящих мас України і знищувала соціальні досягнення, здобуті в ході війни під проводом Богдана Хмельницького. Іван Виговський почав відновлювати крупне феодальне землеволодіння, через що селяни, які в часи Богдана Хмельницького зі зброєю в руках вибороли собі землю, почали втрачати її. Проти такої політики гетьмана вибухнуло ряд народних повстань, і зрештою Іван Виговський був позбавлений гетьманської булави.

На виставці показані побутові речі XVII—XVIII століть (люльки, пояси, посуд), козацька зброя (рушниці, шаблі, порохівниці) тих часів, в тому числі й трофейна. На особливу увагу заслуговує пірнач — символ влади полковника, срібні монети (талери, гульдени, флоріни), що були в обігу в Україні XVII—XVIII століть.

Історія українського козацтва знайшла відгук в багатьох поетичних, мистецьких творах. В експозиції представлені літографії Наполеона Орди, серія поштових листівок початку XX століття, ліногравюри сучасного українського графіка В.Лопати, в яких відобразились героїзм і романтика козацької минувшини.